

A KISKÖREI VÍZLÉPCSŐ TERÜLETFEJLESZTÉSI HATÁSAI*

ROMÁNY PÁL

a mezőgazdasági tudományok kandidátusa

MSZMP Központi Bizottsága, Budapest

A Tudományos Napok szervezőbizottsága hasznos, jó ügyet szolgál azzal, hogy a II. Tiszai Vízlépcső területfejlesztési kérdéseit programjába vette. A területfejlesztés alapja; a gazdaságfejlesztés, öntözőrendszer esetében pedig főleg a mezőgazdaságfejlesztés. Ezért is csak helyeselhető, hogy az előadások és a gyakorlati bemutatók az öntözési lehetőségek hasznosítására, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok bemutatására összpontosítják a figyelmet. Ez, úgy vélem, valamennyiünk kötelessége annak érdekében, hogy az öntözési lehetőségek mielőbb mind több hasznot hozzanak az országnak. Mégsem lenne szerencsés, ha nem számolnánk azzal, hogy többről is szó van, mint a fokozatosan növekvő mennyiségben rendelkezésre álló öntöző víz mezőgazdasági hasznosításáról. Sőt azzal is számolni kell, hogy ez utóbbi is csak úgy és akkor válik gazdaságossá a vidék és az egész ország számára, ha a Tiszai Vízlépcső teljes hatás-területén megteesszük a szükséges intézkedéseket a gazdasági, települési, művelődési és más társadalmi tevékenység tervezésére és megszervezésére.

Nem feladatunk e szerteágazó témakörnek még az áttekintése sem, még kevésbé a megvitatása, ezért csak

- a regionális tervezés helyzetéről és néhány tapasztalatáról,
- a két fő termelési ágazat e körzetben megfigyelhető fejlődési kérdéseiről és
- a településfejlesztésről szeretnék szólni.

A regionális fejlődés egyik általános törvényszerűsége, hogy egy-egy nagyobb létesítmény, jelentős telepítés formálja egész környezetét. Hatása tovább gyűrűzik, új feltételek kialakulását teszi lehetővé, régebbi irányzatokat egyenesen felszámol, és újaknak nyit teret a gazdaságban. Röviden szólva: átalakítja kisebb-nagyobb vidék térszerkezetét és arculatát. Az előbb említetteket számtalan külföldi és hazai példával bizonyíthatnánk. A külföldiek közül csak két — vízgazdálkodással, meliorációval kapcsolatos — példával szeretnék utalni. Az egyik a Szovjetunióban létrehozott, nagy, országnyi területekre kiható víztárolók, hidromeliorációs beruházások sora, amelyek nemcsak

* Előadás a Tiszavidék-fejlesztési Tudományos Napokon. Karcag, 1974. szeptember 11.

a hatásterület termelési szerkezetét változtatták meg, — sőt helyenként a termelés feltételeit hozták létre — hanem új településeknek, fejlődő városoknak vetették meg az alapját. A másik az a nagy munka, amely Hollandiában évszázadok óta folyik a sekély tengermellék lecsapolásával, kiszáritásával. A polderesítés nyomán nemcsak új termő területeket nyertek és új telepítéseket hajtottak végre, hanem korábban kialakult települések fejlődésének is más irányt szabtak. Több hajdani tengeri kikötő szárazföldi várossá változott, amelynek következményeit azt hiszem, nem szükséges részletezni. Egyszóval: minden jelentős beruházás, új nagy létesítmény tehát meghatározó hatást gyakorol környezetére, s különösen elmondható ez a vízügyi létesítményekkel kapcsolatban.

Ilyen, a környezetnek fejlődését jelentősen befolyásoló létesítmény a II. Tiszai Vízlépcső, vagy ahogyan köznyelvünkben elterjedt, a Kiskörei Vízlépcső. Felépülését követően megváltozik a természetföldrajzi és a gazdasági környezet, s vele együtt a hatásterület gazdasága.

A vízlépcső területfejlesztési hatásainak feltárása, részletes elemzése, majd megtervezése még előttünk álló feladat. Több kutató- és tervezőintézet foglalkozik már bizonyos ideje a vízlépcső hasznosítási lehetőségeivel, hatásaival, ezek a munkák azonban ez ideig — érthető módon — főleg a vízkészlet-gazdálkodás és az öntözés problémáit tárgyalják. Elvégezték emellett a hatásterület társadalmi és gazdasági szerkezetének, fejlettségi színvonalának, a lakosság ellátottsági helyzetének és a településhálózat mostani állapotának bizonyos elemzését is. Az összefüggő területfejlesztési koncepció és az ebből következő terv kidolgozása azonban még további vitát, egyeztetést, tudományos megalapozást kíván.

Az említett feladatok ellátásában Szolnok megye Tanácsa a megyei Pártbizottság kezdeményezésére nagy igényű munkához látott, amikor elkezdte a Kiskörei Vízlépcsővel összefüggésben a megye távlati területfejlesztési tervének kidolgozását. Ez fontos lépés. Számos tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a területi gazdaságfejlesztés kérdéseire csak akkor adható helyes válasz, ha eltekintünk — az egyébként nagyon fontos — államigazgatási határoktól, hiszen azok a megyék többségében mesterséges határok, nem fedik és általában nem is fedhetik a gazdaságföldrajzi összefüggéseket. Arra van tehát szükség, hogy megfelelő kormányzati segítséggel (gondolok elsősorban az OT és a területfejlesztésért ágazatilag felelős ÉVM segítségére) mielőbb együttes munka alakuljon ki a vízlépcső hatásterületén található igazgatási szervek — majd később vállalatok — területfejlesztési tervezésében. Ez annál is inkább szükséges, mert a kormány által jóváhagyott hat tervezési-gazdasági körzet közül kettőnek határán található a Kiskörei Vízlépcső. Más szóval: nem egyszerűen az Észak-alföldi régió témája ez (amely mint ismert, Szolnok, Hajdú és Szabolcs megyét foglalja magában, és nem Észak-magyarországi régió témája, amely Nógrád, Heves és Borsod megyét foglalja egybe).

Tisztázásra szorul az is, hogy a vízlépcső hatásterületének határait hol kell meghúzni. Az már kialakult, hogy ún. közvetlen hatásterületet és közvetett hatásterületet is figyelembe vesznek. Az előbbi 124, az utóbbi pedig már 244 települést foglal magában. Ennek megfelelően változik a terület nagysága is, az előbbi esetben mintegy 900 ezer hektár, az utóbbiban pedig több mint másfél millió hektár területről van szó.

A komplex területfejlesztési terv elkészítésének értelemszerűen előfeltétele a hatásterületek tudományosan megalapozott kialakítása és rögzítése. A jelenleg folyó munkáknál, számításoknál természetesen a korábban elfogadott hatásterületre kiterjedően folynak a munkák, de a kialakítás pontosságát, helyességét jelenleg is számosan vitatják. Nem hiszem, hogy a mostani Tudományos Napok keretében e téma napirendre tűzhető lenne, de úgy vélem, hogy célszerű lehet — más alkalommal — kellő előkészítés után ha ez megvitatásra kerül. Nem kevesebb dologról van ugyanis szó, mint például arról, hogy Debrecen térsége a hatásterületbe sorolható-e (közismert a város vízellátási nehézségeinek nagysága), vagy arról, hogy távoli Békés megyei területek indokoltan szerepelnek-e jelenleg a kialakított határok között.

A területfejlesztési tervezés nem nélkülözheti a konkrét elhatárolást, hiszen figyelembe kell vennie majd a vízgazdálkodás, az öntözés és egyéb mezőgazdasági vízhasznosítás mellett az ipar és közlekedés igényeit, az üdülés és idegenforgalom hatásait és más tényezőket.

Szeretném ismételtlen hangsúlyozni, hogy nem kis jelentőségű kérdésről van szó. A jelenlegi módszerrel számított hatásterületen élt — 1970. évi népszámlálás adatai szerint — az ország népességének csaknem 14%-a, miközben ez a terület az ország egyik legnagyobb népességleadó körzetévé vált. A közvetlen hatásterület (tehát a 124 település) népességének száma 1960—1970 között csaknem 5%-kal csökkent. Szolnok és környéke, Törökszentmiklós, Jászberény, Cserkeszőlő, valamint Leninváros kivételével valamennyi településből az elvándorlás nagyobb volt, mint a népesség természetes szaporodása. A legnagyobb tényleges fogyás a kedvezőtlen adottsággal rendelkező területen és az iparilag fejletlen körzetekben, különösen Tiszafüred körzetében volt, ahol a népesség csökkenése 17%-ot tett ki.

A közvetlen hatásterület népességének jöllehet több mint 1/3-a városban lakik, azonban a városok többsége nem rendelkezett — mint a bekövetkezett csökkenés mutatja — kellő népességmegtartó erővel. Nem szükséges pedig bizonyítani, hogy semmi érdekünk nem fűződik ahhoz, hogy a lakosság országon belüli vándorlása olyan erőteljes legyen, mint amilyen a korábbi években, különösen pedig a 60-as évek elején kialakult. Köztudomású, hogy ezzel jelentős pótlólagos beruházások, és más infrastrukturális fejlesztések járnak, a társadalmi, szociológiai gondokról nem is beszélve.

Az előbbiekhöz tartozik a terület foglalkoztatottsági színvonalának alakulása. Átlagosan ez 44%-ra tehető, de egyes területrészekben — Heves,

Tiszafüred körzetében — ennél is alacsonyabb. Csak Szolnokon, Leninvárosban és Tiszaföldváron Martfű körzetében található 50% körüli foglalkoztatottsági színvonal. Fentiekkel összefügg, hogy ebben a körzetben a 100 aktív keresőre jutó eltartott és inaktív lakosság száma 124 az országos 106-tal szemben.

Hasonló eredményekre jutnánk, ha sorra vennénk a körzet más társadalmi, gazdasági jellemző vonásainak elemzését. A regionális terv elkészítéséhez természetesen erre is szükség van, hiszen a gazdasági fejlesztés feltételezi az anyagi-technikai leltározás mellett a politikai, szervezési, oktatási teendők összegezését, a szükséges feltételek kialakítását, illetve azok megtervezését is. Ami pedig az oktatási feltételeket, képzési lehetőségeket illeti, arról csaknem ugyanaz mondható el, mint a foglalkoztatottsági és más mutatókról. Mindez — ismétlem — messze vezet és feltárása, megoldása további alapos munkát kíván, s nem tartozik a Tudományos Napok jelenlegi programjába.

A két fő termelési ágazat — az ipar és a mezőgazdaság — kérdéseit tekintve főleg az előbbivel szeretnék foglalkozni. A mezőgazdaságról, illetve a mezőgazdaság öntözéssel kapcsolatos fejlesztési lehetőségeiről még több előadás fog szólni. A körzet ipari térképét vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt évek ipartelepítési politikája arra irányult, hogy az itt található könnyűipari és élelmiszeripari egységek mellett a nehézipar egyes ágait is fejlessze. Az egyoldalú — mondhatni szegényes — ipari fejlődés struktúráját enyhítette a szénhidrogének feltárása, valamint — részben ennek nyomán — a vegyipar és a gépipar egyes ágainak gyors növekedése. Így a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő növekvő mértékben talált lakóhelyén, vagy attól napi ingázási távolságban munkát. Az elmúlt ötéves tervben az országos fejlődésnél az ipar jóval nagyobb ütemben, a közvetlen hatásterületen 47%-kal növekedett. A tízezer lakosra jutó ipari dolgozók száma az országos 1700 főhöz képest 1100 főre alakult. Ennél jóval kedvezőbb a helyzet a vízlépcső hatásterületének peremrészein elhelyezkedő településeken, nevezetesen Jászberényben, Cegléden, Nagykőrösön, Tiszavasváriban, és a már említett Leninvárosban Szolnokon és környékén. Az állami és szövetkezeti iparban dolgozóknak 48%-a a nehéziparban, 31 %-aa könnyűiparban, mintegy 15%-a az élelmiszeriparban található. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ipari tevékenység egy része — különösen a könnyűiparban — kislétszámú dekoncentrált üzemekben található, (Kivételek természetesen itt is találhatók, mint pl. a Martfűi Cipőgyár.)

A vízlépcső kialakulása nyomán a kedvezőbb vízellátási lehetőségek közvetlen hatást gyakorolnak a terület iparának fejlődésre. Ezek a kedvezőbb lehetőségek egyrészt a Tisza mentén, másrészt pedig távolabb, a csatornarendszerrel behálózott területeken, illetve a Tiszához kapcsolódó más folyók kedvezőbb vízháztartásának alakulásán keresztül jelennek meg. Közismert, hogy kedvező feltételeket jelent a vízlépcső a leninvárosi vízigényes ipari üzemek működéséhez, amely nagyipari bázis környékre gyakorolt kedvező társadalmi

és gazdasági hatása már ma is megállapítható. Elképzelhető, hogy ennek az ipari komplexumnak a területe tovább terjed és új egységei létesülnek Szolnok megyében, elsősorban Tiszafüreden. Hiszen ez a körzet szabad munkaerővel is rendelkezik. Kedvező feltételeket nyújt erre az újabb földgáz- és olajfeltárás eredménye, valamint a Szovjetunióból távvezetéken érkező energia. A megváltozott vízgazdálkodási helyzet jó lehetőséget teremt a Tisza menti Vegyiművek fejlesztésére is. Fejlesztés valósítható meg továbbá a farost- és papíriparban, hiszen mindkettő vízigényes iparágnak tekinthető. Fontos tényező lehet ez utóbbiak fejlesztésénél a Tiszának, mint víziútnak a hasznosítása is, amelyre új, szintén — a vízlépcsőrendszer kiépülése nyomán — kedvező lehetőségek kínálkoznak. A hazai fatermelés és a térségen keresztül haladó importfa szállítási útvonal figyelmeztető tényező e lehetőségek kihasználására, indokoltságának megvizsgálására.

Az ipari termelés kialakulását — történelmi tapasztalatok igazolják ezt — nemcsak a természeti adottságok, hanem a közgazdasági feltételek, ezen belül a fogyasztási igények is jelentősen befolyásolják. Közismert, hogy vízügyi létesítmények gyártása, vagy éppen a hajógyártás hogyan kapcsolódik össze a kikötők létezésével, a felhasználói igénnyel. Ezzel kapcsolatban érdemes felfigyelní arra, hogy az öntözött, illetve az öntözhető területek nagymértékű kiterjedése megköveteli az öntözőberendezések gyártásának bővítését is. Ilyen berendezéseket jelenleg kismértékben hazai termelésből (jórészt dunántúli) és import beszerzésből fedezünk. Nyilván előnyök származnának abból, ha az említett és hasonló célú gépi berendezések, szállítóeszközök gyártása ebben a körzetben alakulna ki, hiszen az erősítené a felhasználókkal való kapcsolatot, a gyártmányok állandó további fejlesztését, a gyakorlati tapasztalatok hasznosítását. (Ezzel együtt természetesen kedvező hatása lenne a lakosság foglalkoztatásának színvonalára, életkörülményeinek alakulására is.)

Az öntözéses gazdálkodás kiterjedése a mezőgazdasági termelés szerkezetét lényegesen befolyásolja. A fejlesztés eredményeiről, problémáiról és lehetőségeiről külön előadás szól. Az iparral kapcsolatban azonban mégis szeretnék utalni arra, hogy az élelmiszeripar fejlesztése szempontjából meghatározó lehet a nyersanyagtermelés várható változása. Előre látható, hogy a tejiparban, a tartósítóiparban, főleg pedig a hűtőiparban számottevő kapacitásbővítésre lesz szükség. Az állati termékek feldolgozásának bővítése országosan is gond, még inkább fontos azonban olyan területen, mint amilyen az öntözés következtében a vízlépcső körzetében is kialakult, ahol a termelés biztonsága megnövekszik, a rendszeres szállítás, a feldolgozás program szerint szükséges. Az élelmiszeripari üzemek fejlesztését ezenkívül nemcsak a növekvő mennyiségű, feldolgozható mezőgazdasági termék teszi szükségessé, hanem az üdülőkörzet kialakulása és a települések minden bizonnyal bekövetkező városiasodásának meggyorsulása is.

A településhálózat szerkezetét kis település sűrűség, a nagy határú falvak

gyakori előfordulása és a külterületi lakott területek, a tanyák viszonylag nagy száma jellemzi. A hatásterület peremén több mint 10 város található, de a körzet középpontjában, illetve északi részén alig található város. Rögtön meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a városok egy részének ellátó- és intézményhálózata aligha fejlettebb, mint a nagy lakos-számú községeké, infrastrukturális hálózata pedig az alacsony beépítéssel és népsűrűséggel összefüggésben fejletlen. A külterületi népesség zöme a dunántúli apró falvakkal közel azonos lélekszámú — nem önálló községi szervezettségű — külterületi lakott helyen él.

Természetesen az ellátottsági színvonal a vízlépcső hatásterületén belül jelentős eltéréseket mutat. Az ellátottság fejlődése a községekben gyorsabb volt, mint a városokban. (Erre szoktuk mondani, hogy nekünk falusias városaink és városias falvaink vannak.)

A lakások átlagos szobaszáma, a 100 lakásra jutó lakók száma alacsonyabb az országos átlagnál. Az épületek állaga kedvezőtlenebb, az Alföldön kialakult építési módoknak megfelelően. Felszereltségük elmarad az országostól. Ez utóbbira különösen jellemző, hogy a lakosság több mint 40%-a ásott kutakból nyeri a vizet és az említett 124 településből csak 16 rendelkezik valamilyen mértékű csatornázottsággal. A meglevő régi berendezések, szennyvíztisztítók is többségükben elavultak, rekonstrukcióra szorulnak.

A települések fejlesztésénél az országos településfejlesztési elgondolásokból szükséges kiindulni. Ennek megfelelően arra van szükség, hogy az azonos szerepkörű települések ellátottsági szintje mielőbb kiegyenlítődjék. Ezt követően lehet arról szó, hogy a különböző szerepkörű települések között meglevő különbségek is csökkenjenek. Nagy jelentősége van ebből a szempontból a helyi elgondolások kialakításának, a helyi erőforrások hasznosításának is. Az egyes településekben működő üzemek és az ezután létesülő gazdasági bázisok erőforrásainak összefogására határozott tanácsai koordinációra van szükség a gyorsabb előrehaladás érdekében. Nem nélkülözhető természetesen a lakosság áldozatkészségének, a települések fejlesztésében való részvállalásának szervezése, erősítése sem. Továbbá szükséges mindenekelőtt a távlatoknak megfelelő településfejlesztési koncepció kialakítása, megvitatása, az érdekeltekkel való egyeztetése. Nem volna jó, ha a fejlődés gyorsulása azzal járna, hogy eltűnik a Közép-Tiszavidék településeire jellemző, hagyományos arculat, ha karakter nélküli, álmodern, sematikus városmagok, települések jönnének létre. Különösen indokolt ez, ha figyelembe vesszük, hogy a vízlépcső fölött kialakuló tó több tízezer ember számára nyújthat majd felüdülést, olyan területeken, ahol korábban a víz igen drága kincs volt, és fürdésre, pihenésre alig gondoltak. Az elgondolások szerint — távlatokban — mintegy 45 ezer fő részére létesíthető a vízlépcső következtében kialakuló több mint 100 km² kiterjedésű tó partján üdülési lehetőség. Az üdülőnépesség zömét Tiszafüred, Abádszalók, Kisköre és Poroszlón kívül összesen mintegy 11 település fogad-

hatja be. A Közép-Tiszavidék üdülőkörzet természetes központjának Tisza-füred kívánczik. A települések alakításánál, formálásánál tehát azzal is számolni kell, hogy a nyári népessége ezeknek a településeknek jelentősen nagyobb lesz. Az üdülést nyújtó tó csak a 70-es évek vége felé formálódik ki. Figyelembe kell továbbá azt is venni, hogy a tó vízszintje — éppen rendeltetése következtében — a nyári időszakban ingadozik. Átgondolt, megalapozott munkára van tehát szükség és csak üdvözölni lehet, hogy ennek koordinálására létrejött az Idegenforgalmi Intéző Bizottság, amelynek keretében szervezni s egyeztetni lehet ezeket a feladatokat.

Idejében érdemes arra is gondolni, hogy a közösségi létesítményeknek, a vállalati kollektívák üdülési lehetőségeinek elsőbbséget biztosítsanak. Az ilyen létesítmények lendíthetik fel — a rendszeres turnusváltások, cserélődések nyomán — a körzet idegenforgalmát és segíthetik — a beruházók közreműködésével — az infrastruktúra kiépítésének meggyorsítását is. A közös létesítmények segíthetik a vízisport fejlesztését, kiépítését.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni, hogy a Tisza-vidék fejlesztése a II. Tiszai Vízlépcső öntözőrendszerének jó hasznosításán nyugszik. Ugyanakkor a regionális tervezés keretében kell gondoskodni a komplex fejlesztési célok meghatározásáról, megtervezéséről. A területfejlesztés nem szűkíthető egyetlen ágazatra még akkor sem, ha annak jelentősége meghatározó a körzet szempontjából. Együttesen szükséges a fő termelési ágazatokat, azok lehetőségeit vizsgálni, a helyi, a területi és az országos érdekeket egyeztetni, a települések célszerű fejlődését formálni, hogy a megvalósuló fejlődés a társadalom érdekeivel egybeessen. Nem kétséges, hogy a mezőgazdaságfejlesztési elgondolások után mind határozottabb formát öltenek az egyéb fejlesztési tervek is, melyek a közép- és hosszútávú terveinkben megfogalmazódnak és sorra-rendre teljesülnek.